

ESTUDI I CATALOGACIÓ DE LES XOSSES DEL TERME DE CREVILLENT

Vicente FUENTES FUSTER
Raül POLO JUAN

1. INTRODUCCIÓ

Són cents, centenars de persones les que van aprofitar els recursos de la serra de Crevillent i del seu entorn per traure'n profit. I els anys passen, i les persones també. I tot allò que era una necessitat, un senyal d'identitat, concebut per a la mera supervivència, roman a la memòria dels majors i tendeix a desaparèixer. Un testimoni directe a què ens aferrem són les restes arqueològiques i construccions arquitectòniques que circumscriuen el nostre paisatge. Nosaltres som responsables i hereus directes de la conservació d'aquestes, tasca que comença per conèixer-les, valorar-les, apreciar-les i oferir-les a les generacions futures.

I és que l'aprofitament de la serra i del nostre entorn ha canviat en les últimes dècades. Ara la serra de Crevillent és una serra de risc per a escaladors, de contemplació per a qui fa senderisme, de superació personal per a muntanyencs, de patiment per a ciclistes i de recreació i d'esbarjo en múltiples cases de camp. Antany els llenyaters, els caçadors, els caragolaires, els pastors, els agricultors, els pedrapiquers, els recol·lectors d'herbes, etc., aprofitaven els recursos amb harmonia perfecta amb l'entorn i, com si es tractara de constructors professionals que posseïen l'halo màgic de l'arquitectura popular, construïen o utilitzaven les edificacions que a Crevillent coneixem amb el nom de *xosses*, cabanyes que pareixen nascudes de la terra mateix i ens ofereixen un horitzó íntegre, bell i verge.

Les cabanyes són un important patrimoni etnològic que desperten un interès no sols des del punt de vista arquitectònic sinó des de la mateixa antropologia. Són construccions rurals de pedra i terra, generalment amb base circular i forma de semiovoide, que van servir com a refugis puntuals, lloc de descans o de magatzem per a pastors, pedrapiquers o una altra gent de la serra. En altres llocs de l'Estat espanyol, són conegudes com *chozos*, *cucos*, *cubillos*, *bombos* o *tambores*.

2. ORGANITZACIÓ DE L'ESTUDI I DEL TREBALL DE CAMP

Fervorosos nosaltres sempre per qualsevol aspecte relacionat amb el nostre terme municipal, vam decidir que les cabanyes bé mereixien un estudi i una catalogació exhaustius que les dignificara i permetera atendre la importància que han complit des de la seua construcció. És cert que, quan vam començar-ne la catalogació, no érem conscients de la gran quantitat de cabanyes que hi havia i, segons diferents persones que hem consultat per a realitzar l'estudi, el nombre de cabanyes era superior a l'actual, però, el pas del temps, la solubilitat de les pedres, l'abandonament i la falta de conservació, el vandalisme o la nul·la conscienciació d'uns pocs per la seua preservació han fet que desapareguen.

Hem intentat buscar-les o relacionar-les totes, però tal vegada en quede alguna sense catalogar: no per l'esforç realitzat i per les moltes persones a qui hem acudit per demanar-los dades, sinó perquè els consultats no coneixen amb exactitud cadascuna d'aquestes. És a dir, hem anat component, segons avançàvem, la informació que obteníem i hem ampliat en cada moment les expectatives i les possibilitats que oferien, cosa que ha permés una motivació afegida i gaudir en tot moment del que hem fet.

3. CABANYES CATALOGADES I ESTAT DE CONSERVACIÓ

Les cabanyes que hem catalogat finalment a tot el terme de Crevillent són 69. Generalment, la majoria es troba a la part nord (que correspon a la serra) i sols 2 cabanyes estan construïdes a la part sud de la zona urbana.

Catalogades	Estat de conservació
29	En bon estat
1	En bon estat, però integrada en una casa
8	En mal estat
21	Derruïdes
7	Possibles cremadors. No es pot determinar amb seguretat que siguin cabanyes
3	Només en fotografies, perquè han desaparegut

4. FITXA TÈCNICA I MATERIALS UTILITZATS

Per a cada cabanya, hem elaborat una fitxa tècnica que recull les dades següents:

Número d'ordre

Nom de la cabanya o nom de la ubicació

UTM ED 50

Altitud respecte al nivell de la mar

Orientació de la porta

Altura interior i exterior

Mesures interiors i exteriors

Dimensions de la porta

Superfície interior

Forma de la porta

Tipus de pedra (gràcies a la col·laboració altruista del geòleg Pedro Mas Mas)

Funció en el paratge

Estat de conservació

Altres observacions que hem considerat d'interès

Els materials que hem utilitzat per a l'obtenció de dades d'aquest estudi han sigut els següents:

Una càmera digital: Sony Cyber-shot model DSC-W55

Un *global positioning system* (GPS) o sistema de posicionament global marca Magellan model GPS 300

Una brúixola

Una cinta mètrica

Quan vam iniciar l'estudi no trobàvem bibliografia específica que comentara o argumentara la qüestió que havíem iniciat. Però, quan el treball estava bastant avançat, buscant informació en Internet, vam contactar amb la Diputació d'Albacete, que ens va facilitar molt generosament dos extensos i contrastats exemplars de la revista *Zahora*, on apareixen publicades les ponències del I Congrés Nacional d'Arquitectura Rural en Pedra Seca; va ser una nova injecció de moral que verificava que el nostre treball anava ben encaminat i que era d'interès per a altres persones.

5. MODE DE CONSTRUCCIÓ

Durant tot el període d'investigació i de treball de camp, molt ens hem preguntat sobre com es construïen les cabanyes i per què no s'assolen si, a simple vista, són un desafiament clar a la llei de la gravetat. La resposta és que els seus constructors eren especialistes en l'art de col·locar pedres juntes amb l'habilitat de formar un conjunt estable i resistent. La immobilitat de cada pedra està unida al pes i a un efecte falca. A continuació, reproduïm, adaptada, una tècnica de construcció de *bombos* manxecs apareguda en la revista *Zahora* que pot ser vàlida, per les característiques que hem observat, per a la majoria de cabanyes de Crevillent:

El seu sòl, rebaixat a vegades fins a mig metre, és de terra xafada.

Oberta una rasa de pocs centímetres de profunditat, es col·loquen

dos murs de pedra formant paredat i elevats fins a una alçària aproximada de metre i mig, encara que en els més antics no arriba al metre, i en altres de més recent construcció a l'alçària de la porta s'eleva el mur a quasi dos metres, i excepcionalment una miqueta més.

Una vegada traçats els murs de forma circular, quadrangular, ovoide, de dos o més cercles units, etc., i deixat un espai entre ambdós d'un metre aproximadament, s'omplin de pedra menuda. Col·locat el mur amb lloses (...) el manyós constructor realitza cercles cada vegada més xicotets per aproximació de les filades; l'últim cercle, de pocs centímetres de diàmetre, es cobreix amb una pedra d'uns cent quilos que rep cops tremends que fan cruixir tota l'estructura i que permeten assegurar la fiabilitat de la sostrada. Després que la cúpula queda coberta suportarà l'enorme pes de les tones de pedra menuda amb què serà impermeabilitzada (...)

Al l'interior, sorprén la magistral col·locació de les filades, xicotetes pedres de no més de 30 centímetres que deixen al descobert una perfecta ordenació de la pedra muntada en successives filades amb tan prodigiosa habilitat que pot competir en bellesa arquitectònica amb la més delicada cúpula de molts grandiosos temples (...).¹

6. ALGUNS EXEMPLES DE CABANYES CATALOGADES

És impossible fer una relació en aquest article de totes les cabanyes que hem catalogat. Això sí, hi adjuntem un plànol de situació on un adhesiu roig amb el nombre indica el lloc on es troben.

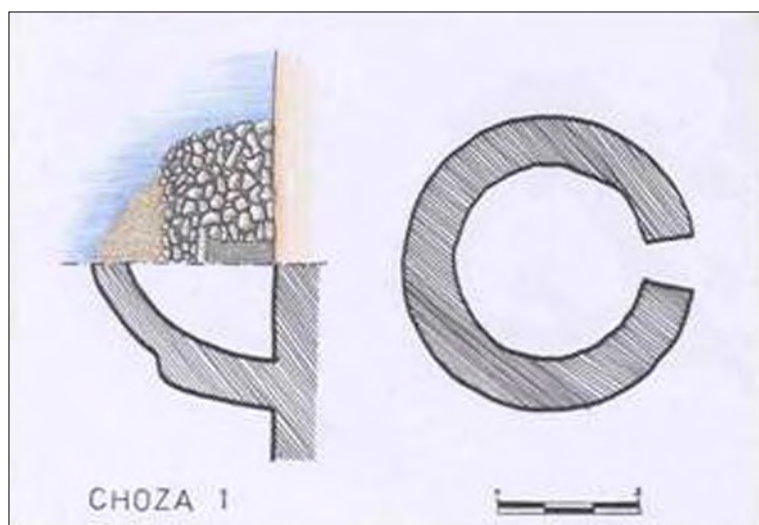
¹ Lorenzo SÁNCHEZ LÓPEZ, «Las construcciones circulares de falsa cúpula: los bombos manchegos», *Zahora*, 38 (2001), vol. 1, p. 353-354.

A continuació, detallem sis construccions que inclouen una fotografia, dibuixos a escala o croquis fets per l'estudiant d'Arquitectura Natàlia Pomares Juan i la fitxa tècnica de cada cabanya. Les cabanyes que apareixen a continuació són la número 1, 6, 9, 10, 13 i 38. El número sols correspon a l'ordre de visita que hem seguit.

CABANYA 1

NÚMERO DE CABANYA	1
NOM O UBICACIÓ	Cabanya Somello (ubicada al Fondo Ample)
DEGMINSEC	Zona 30-S X - 694237 Y - 4237537
ALTITUD	165 m
ORIENTACIÓ DE LA PORTA	130°
ALTURA TOTAL	Interior: 315 cm Exterior: 385 cm
DIÀMETRE	Interior: 410 cm Exterior: 610 cm.
DIMENSIONS DE LA PORTA	Alt: 138 cm Ample: 95 cm Grossor: 105 cm
SUPERFÍCIE INTERIOR	13,20 m ² (aprox.)
FORMA DE LA PORTA	Amb llinda plana
TIPUS DE PEDRA	Pedra arenosa
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Excel·lent
ALTRES OBSERVACIONS	Gran quantitat de terra al sostre

CABANYA 6

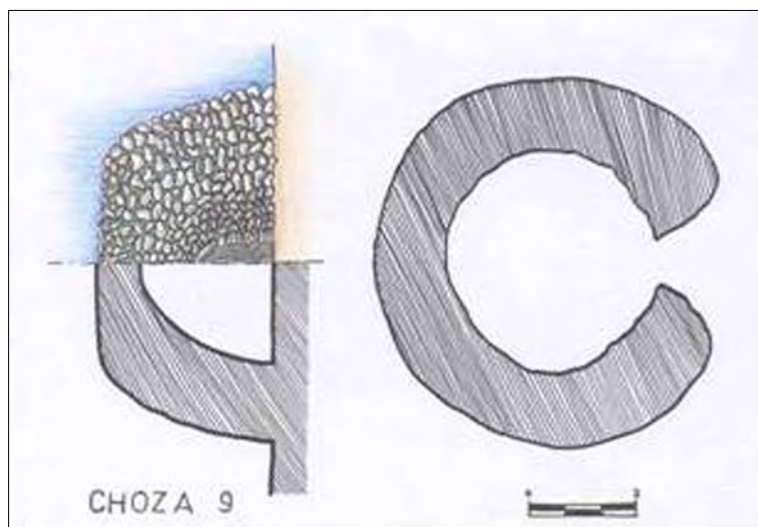
NÚMERO DE CABANYA	6
NOM O UBICACIÓ	Cabanya de la cantera de la Begotilla. Ubicada a la senda que uneix la serra de Crevillent amb el Fondó de les Neus.
DEGMINSEC	Zona 30-S X - 690884 Y - 4239499
ALTITUD	334 m
ORIENTACIÓ DE LA PORTA	150°
ALTURA TOTAL	70 cm
DIMENSIONS INTERIORS:	Ample: 222 cm Llarg: 465 cm
DIMENSIONS EXTERIORS:	Ample original: 590 cm Llarg: 760 cm. cm.
DIMENSIONS DE LA PORTA	Alt: 152 cm Ample: 90 cm Grossor: 121 cm
SUPERFÍCIE INTERIOR	10,32 m ² (aprox.)
FORMA DE LA PORTA	Amb llinda plana
TIPUS DE PEDRA	Pedra arenosa
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Interior: bo Exterior: regular. Les fortes pluges de 1982 van derrocar la part esquerra exterior de la cabanya, sense afectar l'estructura.
ALTRES OBSERVACIONS	És l'única cabanya de totes les catalogades que té finestra. La finestra servia per a veure qui passava per la senda. És una finestra de xicotetes dimensions i, igual que la porta, en la seua part superior hi ha col·locada una pedra horitzontal. Destaquen les grans dimensions de les pedres que componen el sostre en aquesta cabanya, que fan que la part central siga horitzontal en comptes de còncava com en les altres. Davant de la porta hi ha una figuera: segons alguns testimonis, les figueres i les figueres de pala eren típiques al voltant de les cabanyes, ja que proporcionaven aliment energètic i necessitaven poca dedicació.

CABANYA 9

NÚMERO DE CABANYA	9
NOM O UBICACIÓ	Cabanya de la Pena Negra o del Castellà Colorat
DEGMINSEC	Zona 30-S X - 690082 Y - 4238649
ALTITUD	350 m
ORIENTACIÓ DE LA PORTA	155°
ALTURA TOTAL	Interior: 385 cm Exterior: 480 cm
DIÀMETRE	Interior: 560 cm Exterior: 1010 cm
DIMENSIONS DE LA PORTA	Alt: 185 cm Ample: 90 cm Grossor: 200 cm
SUPERFÍCIE INTERIOR	24,62 m ² (aprox.)
FORMA DE LA PORTA	Llinda angular amb arc de descàrrega
TIPUS DE PEDRA	Calcària dolomia
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo, encara que en l'exterior, a la part superior esquerra, li falten pedres per actes vandàlics.
ALTRES OBSERVACIONS	És la cabanya més gran de totes les catalogades i la més popular.

CABANYA 10

NÚMERO DE CABANYA	10
NOM O UBICACIÓ	Cabanya de les Pedreres del Burufau
DEGMINSEC	Zona 30-S X - 689408 Y - 4238620
ALTITUD	321 m
ORIENTACIÓ DE LA PORTA	115°
ALTURA TOTAL	Interior: 195 cm Exterior: 280 cm
DIÀMETRE	Interior: 220 cm Exterior: 430 cm
DIMENSIONS DE LA PORTA	Alt: 136 cm Ample: 78 cm Grossor: 165 cm
SUPERFÍCIE INTERIOR	3,80 m ² (aprox.)
FORMA DE LA PORTA	Llinda angular amb arc de descàrrega
TIPUS DE PEDRA	Algeps massiu
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Bo
ALTRES OBSERVACIONS	Forn xicotet a la part interior esquerra que té eixida de fum a l'exterior.

CABANYA 13

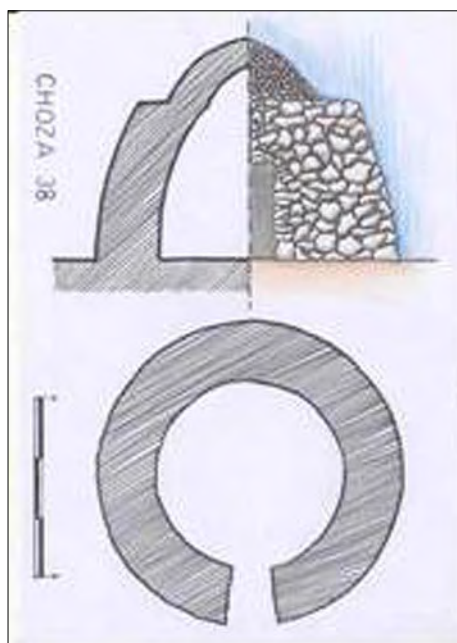
NÚMERO DE CABANYA	13
NOM O UBICACIÓ	Cabanya de les Pedreres de la Lloma Blanca
DEGMINSEC	Zona 30-S X - 689784 Y - 4237874
ALTITUD	317 m
ORIENTACIÓ DE LA PORTA	15°
ALTURA TOTAL	Interior: 230 cm Exterior: 300 cm
DIÀMETRE	Interior: 160 cm Exterior: 495x480 cm
DIMENSIONS DE LA PORTA	Alt: 90 cm Ample: 90 cm Grossor: 70 cm
SUPERFÍCIE INTERIOR	2,01 m ² (aprox.)
FORMA DE LA PORTA	Llinda angular amb arc de descàrrega.
TIPUS DE PEDRA	Algeps massiu
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Molt bo
ALTRES OBSERVACIONS	L'interior de la cabanya és un semiovoide perfecte. La façana té un gran marge que forma un triangle isòsceles.

CABANYA 38

NÚMERO DE CABANYA	38	
NOM I UBICACIÓ	Cabanya del Masso Partida del Boch	
DEGMINSEC	Zona 30-S X - 694179 Y - 4234082	
ALTITUD	57 m	
ORIENTACIÓ DE LA PORTA	170°	
ALTURA TOTAL	Interior: 270 cm Exterior: 360 cm	
DIÀMETRE	Interior 310 cm Exterior: 510 cm	
DIMENSIONS DE LA PORTA	Alt: 160 cm 70 cm 110 cm	Ample: Grossor:
SUPERFÍCIE INTERIOR	7,54 m ² (aprox.)	
FORMA DE LA PORTA	Amb llinda angular	
TIPUS DE PEDRA	Calcarenita	
ESTAT DE CONSERVACIÓ	Excel·lent. Es troba en una finca particular rodejada de tarongers. La família dels Massos, els seus propietaris fins fa pocs anys, la van tenir sempre cuidada. L'actual propietari, Manuel Morote, l'ha restaurada en alguna ocasió.	
ALTRES OBSERVACIONS	És la cabanya més al sud del terme municipal i la de menys altitud respecte al nivell de la mar. Aquesta cabanya, juntament amb la número 37, són les úniques que hi ha per baix de la carretera nacional Múrcia-Alacant, encara que algunes fonts consultades ens han assegurat que n'hi havia d'altres entre el paratge de la Quarta i la Quinta.	

6. CONCLUSIÓ

El registre i catalogació de les cabanyes de Crevillent ha acabat. Després de més d'un any d'investigació i de contactar amb més de 40 persones que coneixen bé el nostre terme municipal, quasi amb tota seguretat podem afirmar que no en queden més per registrar. Ha sigut

un treball laboriós i llarg. Ara tenim altres projectes que completaran més aquest treball. El més immediat és la publicació de totes les fotos i graelles de dades en un llibre que ara per ara està en impremta i que publicarà l'Institut Alacantí de Cultura «Juan Gil-Albert», que depèn de la Diputació Provincial d'Alacant, i es presentarà a final d'enguany. Posteriorment, presentarem aquest llibre al poble, acompanyat també per una exposició fotogràfica amb imatges de grans dimensions i que finançaran íntegrament les regidories de Medi Ambient i de Cultura de l'Ajuntament de Crevillent.

Amb tot açò hem intentat despertar sempre la curiositat i estima per les cabanyes i hem procurat afavorir l'interès per la seua conservació i restauració. Tant és així que mantenim contactes i reunions amb l'Ajuntament de Crevillent perquè es pugui restaurar una de les cabanyes més emblemàtiques: la cabanya del Castellar Colorat.

BIBLIOGRAFIA

- LLEDÓ ASENCIO, José María, «Las chozas de Crevillente», *Moros y Cristianos*, Crevillent, 1995.
- MACIÀ MAS, Joaquín i GARCÍA, José Luis, *Itinerarios ambientales por la sierra de Crevillent*, Ajuntament de Crevillent, Crevillent, 2007.
- I CONGRESO Nacional de Arquitectura Rural en Piedra Seca*, Zahora, 38 (2001), Diputación Provincial de Albacete, Albacete.